

Беларусь памятае

ПАКУТНІКІ БРОННАЙ ГАРЫ

Страшна ўяўляць, як нішчылі ў вайну людзей, калі сто, дзвесце, трыста чалавек адразу становіліся ахвярамі злой волі карнікаў. Па краіне, як ведаем, такіх вёсак шмат. А тут больш за пяцьдзясят тысяч адрознаў... Нашы райцэнтры налічваюць па 10—15 тысяч чалавек. А калі — 50 000 — гэта ўжо немалы горад, гэта якраз населеныя даваеннага Брэста... Іх тут забівалі. І рабіў гэта не аўтамат, якая-небудзь пяхельная машына, тое тварылі жывыя людзі, якія ўздзімалі зброю для кожнага выстралу. Праўда, на немаўлят куль не трацілі, галавой аб дрэва — і ў яму, часцей на вачах у маці. Вось што такое Бронная Гары.

Каляіна смерці

Калі ў Брэсце напярэдадні святкавання 1000-годдзя вайны нечакана нагадала пра сябе рэшткі больш як 1000 чалавек у раёне новабудуўлі, у кантэксце размовы пра гэта ўвесь час згадвалі Бронную Гары Брэстаўскага раёна. Менавіта ва ўрочышчы Бронная Гары расстрэльвалі вязняў Брэсцкага гета. А калі праходзіла перапахаванне, гаварылі, чаму ў паднятых рэштках было так многа дзіцячых касцей. Некалькі соцень. Відаць, многія, хто адпраўляўся ў апошні свой шлях на Бронную Гары, хавалі дзіцяці ў падвалах ды розных закутках у кволай надзеі: раптам выратуецца. Але пасля адпраўкі апошніх вагонаў карнікі з нямецкай педантычнасцю правялі зачыстку. Знясіленых, спалоханых малых стралялі на месцы, трупы пакідалі. Як і дарослых, хто нейкім чынам застаўся.

Бронная Гары стала найбольш трагічнай старонкай Халакоста на Брэсцкай. Даўно займаецца вывучэннем гісторыі, шчыры над увекавечаннем памяці нявінных ахвяр мясцовага жыхарка, настаўніца па прафесіі, Лізавета МШАР. Лізавета Барысаўна шмат гадоў шукала і распытвала сведак трагедыі, працавала ў Брэсцкім архіве, сабрала багаты матэрыял для музейнага пакоя. Сёння ніхто лепш за яе не раскажа аб падзеях 1942 года ў гэтых мясцінах. Лізавета Мшар двойчы запрашала ў Ізраіль, яна была ў музейным комплексе Яд Вашэм. Прывезла адтуль некаторыя матэрыялы і для свайго музея.

З Лізаветай Барысаўнай ездзем да помнікаў. Ад чыгуначнага пераезда ў лес вядзе старая жвавая каляя. Па ёй і падганялі вагоны з людзьмі. Але пачатку тэрыторыя рыхтавалася. Пачынаючы з мая мясцовыя жыхары ў лесе капалі ямы даўжынёй ад 25 да 50 метраў, шырынёй 10—12 метраў і глыбінёй чатыры метры. Ім казалі, што там будзе захоўвацца бульба. Ямы прыбівалі са станцыі Драгчын, Янова, Гарадзец. Везлі ў абсалютнай большасці яўрэяў. Пазней будзе зменька людзей іншых нацыянальнасцяў — беларусаў, палякаў — вязняў брэсцкай турмы. Усяго на Бронную Гары прыгнані 186 вагонаў з асуджанымі на смерць.

Механізм знішчэння

Пасля дажджкоў у сёлёнтую чэрвеньскую спёку лес аж буяе ад сакавітай зеляніны. Разнатраўе і кветкі, россып птушчынных галасоў, сярэд жывы выдзяляецца зялёна. Зноў праслухоўваю дыктафонныя запісы, і ў гэтым звычайным зялёным адуку падаецца нейкая злавеснасць. Яна адлічвае гады без іх, тых, хто застаўся, хто не змог убачыць сваіх дзіцяці і ўнукаў, чые дзеці не нарадзіліся і не убачылі гэты свет.

Сельская настаўніца шмат гадоў па крупінках

Лізавета Барысаўна раскавае, што людзей выгружалі з вагонаў, падганялі да падрыхтаваных ям і загадвалі распранацца дагала. Вось такіх, абсалютна голых, укладвалі на дно ямы тварам уніз шчыльна адно да аднаго. Потым метадычна расстрэльвалі з аўтаматаў у галаву. Падыходзіла другая партыя, на першы рад мёртвых цел укладваліся жывыя, гэтак жа знішчаліся. І так да поўнага запавунення ямы. Затым трупы перасыпалі вагнай і засыпалі. Пачыналася новая яма. Ды чалавек — істота жывучая. Як правіла, свежыя насыпы некалькі дзён варушыліся, адтуль сачылася кроў — раскавалі школьным следзпыттам мясцовыя жыхары. Але падыходзіць сюды ім забаранялася пад страхам смерці.

Апошнія эшалоны прыходзілі ў лістападзе. І вязняў Брэсцкага гета гналі голых да ям ужо ў холад і мороз... У настаўніцы-кранянаўцы часта пачыталі экскурсантаў, чаму ж яны так пакорна ішлі на смерць, чаму не разбягаліся, не спрабавалі аказаць супраціў, каб хоць некаму выратавацца. Адказ у яе ёсць. Людзі былі знясіленыя жыццём у гета. Холад, голад, хваробы, вялікая скучанасць сеялі роспач і адчай. Да таго ж акупанты адсякалі магчымасць супраціўлення: маладыя здаровыя мужчыны расстрэльвалі раней. Сюды найбольш везлі жанчын, старых і дзіцяці. З пачатку арганізацыі гета яўрэяў абклалі кантрыбуцыямі, іх прымушалі плаціць за кожны лішні дзень жыцця. А калі адабралі золата, іншыя каштоўныя рэчы, тады і падганялі эшалоны. У вагоны набівалі столькі людзей, што многія не вытрымлівалі дарогу.

Без надзеі на выратаванне

Пасля вайны, калі працавала дзяржаўная камісія па расследаванні злачынстваў фашызму, намеснік начальніка станцыі Бронная Гары Раман Новіс даў шмат звестак пра эшалоны смяротнікаў, пра колькасць вагонаў і людзей. Тады пратакол камісіі засведчыў такія паказанні Новіса: «Мёртвыя паяўляліся ад знясілення і моцнай цісканіны пры малым паступленні паветра». Людзей везлі ў закрытых вагонах, лепш было толькі таму, хто стаў ля сцяны з якой-небудзь шчыльнай. Мёртвых выгружалі на станцыі, а жывыя ішлі без усялякага супраціў у надзеі, што усё гэта нарэшце скончыцца.

Хоць былі і цудам выратаваныя. Паводле афіцыйных звестак, за час расстрэлу на Броннай Гары выжылі 19 чалавек. Найбольш — дзякуючы мясцовым жыхарам, якіх іх выратавалі. Раскавалі яшчэ адну гісторыю, не ўлічаную афіцыйнымі звесткамі. Да вайны ў гэтых мясцінах працавала ўрач па прозвішчы Гольцфайн. Аднойчы яна вылечыла ад цяжкай хваробы вясковага хлопчыка. Дык вось яго бацька, калі даведаўся пра гэты іх страшны шлях, пад'ехаў на падворце з сенам, злучыўся і выпяіў жанчыну з натоўпу, схваў у сене і вывез. Казалі, што да канца вайны доктарка хавалася ў Пружанскім манастыры, а потым з'ехала да дачкі ў Францыю. Былі яшчэ цудоўныя гісторыі выратавання, але ж іх надта мала.

А тады, у 1942-м, фашысты завяршылі расстрэл і склалі справаздачу аб паспяховым правядзенні аперацыі. І усё ж праз два гады яны вярнуліся на Бронную Гары, відаць, адчувалі пры адступленні, што за зробленае дэвядзца адказваць. І пастараліся схваць сляды злачынства. Для гэтага выкарысталі былы лагер для ваеннапалонных. Разабралі 48 драўляных баракаў на бярвенні, зазеінічалі сто чалавек з палонных. Апошнія раскопвалі ямы, перакладвалі рэшткі трупаў бярвенямі і спальвалі.

Вяскоўцы гаварылі, што два тыдні нельга было дыхаць ад куродымы, вокны і дзверы пакрываліся тлустай сажай. Калі кастры смерці адгарэлі, палонных расстралі, а на свежым попеле пасадзілі кусты і палічылі, што сляды злачынства схаваныя.

Такім чынам, ад людзей не засталася ні рэшткаў, ні магіл — зусім нічога. Камісія па расследаванні зафіксавала знойдзеныя шпількі, заколкі, металічныя гузікі, а зямля, паводле дакументаў, на плошчы звыш 16 тысяч квадратных метраў насычана трупаўнай масай і попелам ад спаленых касцей. «Некаторыя пішучы, што на Броннай Гары могілкі, пахаванне. Тут няма пахаванняў, усіх спалілі, да аднаго», — кажа Лізавета Мшар.

СТЭЛА З РЕЭК.

Помнікі і памяць

Менавіта дзякуючы гэтай нястомнай вясковай жанчынне удалося сабраць па крупінках трагічную гісторыю ўрочышча. Да 1991 года наогул нікому не дазвалялі вывучаць архівы па гэтай справе. Сакрэтнасці прыбаўлялі і размешчаная паблізу ракетная частка. Але настаўніца не супакойвалася. Яе падтрымліваў мясцовы сельвыканкам. Напіраўлі пісьмы ў Мінабароны. Адтуль прыслалі пошукавы атрад. Парысе падзеі ўдалося аднавіць.

І вось у 1992 годзе ўстанавілі першы помнік. Камень-валун з таблічкай засведчыў, што на гэтым месцы было знішчана 50 тысяч савецкіх людзей. Тады яшчэ адзначалі 50-годдзе расстрэлу Брэсцкага гета. 15 кастрычніка сабралася шмат людзей. Асвяцілі помнік прадстаўнікі трох канфесій: іўдзейскай, праваслаўнай і каталіцкай. Грошы сабралі сваікі загінулых, мясцовыя жыхары. А праз два гады з'явіўся яшчэ адзін помнік, гранітны, з выявай паравоза, што вёз вагоны смертнікаў, і надпісам на іўрыце. Помнік паставіла сям'я Шлёмы Вайнштэйна.

Яго не напаткаў лёс вязняў гета, таму што Шлёма Ашэравіч ваваяў. А калі вярнуўся з фронту, даведаўся, што застаўся зусім адзін. Яго бацька, маці, тры сястры, двое братаў былі забітыя, не было суседзяў, сяброў, знаёмых. Ён потым гаварыў: «Я ведаў, што забіта многа, але тое, што забітыя ўсе, мне не прыходзіла ў галаву». З 23 тысяч яўрэяў, што складалі даваенную абшчыну Брэста, не засталася нікога». Незнаёмыя людзі жылі ў бацькоўскім доме і ў сотнях іншых дамоў. Шлёма Вайнштэйн потым стаў кіраўніком адноўленай маленкай брэсцкай абшчыны. На помніку яго сям'я напісала зварот да усіх людзей свету, каб памяталі ахвяры і бералі мір.

збірае гісторыю трагедыі

А трэці помнік — стэлу з чыгуначных рэек са званам пасярэдзіне — паставілі да 50-годдзя вызвалення, у 1994-м. Тады прыехалі прадстаўнікі дыпламатычных мій многіх краін, сабралася многа людзей — згадвае Лізавета Барысаўна. Гэта агульны сімвалічны знак — рэйкі, па якіх везлі асуджаных на смерць, і зван памяці. Мемарыяльная дошка з'явілася нашмат пазней.

Тут бывае нямаля турыстаў. З розных краін свету прыязджаюць людзі, чые сваякі загінулі ў гэтым лесе. Аднойчы прыехала вялікая сям'я са Злучаных Штатаў Амерыкі, прадстаўнікі ўсіх палкаванняў. Самай старэйшай з той сямі было 93 гады, самай малодшай — 12. Бабуля прывезла дзіцяці, унукаў, праўнукаў, каб паказаць месца, дзе загінулі іх сваякі. Доўга стаяла галава роду каля стэлы з рэйкамі, а потым распарадзілася, каб сыны заняліся вырабам дошкі. На ёй на чатырох мовах — беларускай, англійскай, іўрыце і ідыш — напісана пра колькасць ахвяр Броннай Гары.

Тэрыторыю мемарыялаў падтрымлівае ў парадку мясцовая ўлада. Старшыня Сакалоўскага сельскага Савета Наталля КАВАЛЕВІЧ раскавала, што ў гэтым ёй вельмі даламагае вайсковая частка, якая даўно перастанала быць ракетнай. У часці, дарчы, ёсць вельмі прыстойны музей. За адсутнасцю статусу яго называюць гістарычным пакоем, але там пакоюць некалькі. Адзін з раздзелу музея прысвечаны Халакосту — трагедыі Броннай Гары. Экскурсовод Людміла Семанько паказала тэматычную экспазіцыю, зробленую з матэрыялаў Лізаветы Мшар.

Пратакты-присуды

А матэрыялаў гэтых у Лізаветы Барысаўны цэлыя папкі, яшчэ на адзін музей. Яна раскавала, як працавала ў Брэсцкім архіве. Там захоўваюцца пратаколы, якія складаліся на кожнага вязня Брэсцкага гета. Яны ўяўляюць сабой анкету са звесткамі пра чалавека, яго сям'ю і прымацаваным фота. У пратакол бацькоў уносілі дзіцяці да 14 гадоў. Ён жа служыў падставой для выдачы пашпарта, а за адсутнасцю пашпарта пагражала смерць. Гэтыя дакументы знайшлі выпадкова, калі ў 1994 годзе архіў пераызджаў на іншае месца. Доўга яны ляжалі ў баку, не ўлічанымя...

— Для мяне гэта было ўзрушэнне, — раскавае былая настаўніца. — Адна справа хадзіць па полі, дзе ляжыць толькі попель. І другая — глядзець на здымкі канкрэтных людзей. Многія такія маладыя, прыгожыя, яны жылі, радаліся, будавалі планы. Вось маці, у якой толькі ў маі нарадзіліся двойняты, далей — дачка галоўнага брэсцкага равіна Вольфа Салавейчыка, вось хлопеч, падобны на вядомага артыста тых часоў, я не магла адравацца, рабіла копіі, запісвала, — працягвае крававацца. — Усе яны потым стануць пакутнікамі Броннай Гары.

Як і сваякі заслужанай артысткі Расіі Алены Варабей, у дзявоцтве — Лебенбаўм. Каля дваццаці сваякоў па лініі бацькі і маці, з сямействаў Лебенбаўмаў і Вайсбаўмаў, былі вязнямі Брэсцкага гета. А забівалі іх тут, на Броннай Гары. Алена прыязджала ў Брэст на перапахаванне рэшткаў 1214 чалавек, а потым наведвала Бронную Гары, паклала па яўрэйскай традыцыі каменчыкі да помнікаў.

Святлана ЯСКЕВІЧ, фота аўтара.

Бярозаўскага раёна.

Традыцыі малой радзімы

Добрая вада ў Чорнай Лазе

Першы раз мне давалося пабачыць, як каталікі ў адным з куточкаў Беларусі праводзяць дзень Святой Тройцы. Свята адбывалася на могілках у Чашніцкім раёне каля вёскі Чорная Лаза. Як і калісьці, па дарозе на кладзі людзі ідуць да крыніцы Добрая вада, якая даламагае ад хвароб вачэй. Мясцовыя так і кажуць: «Тройцу будзем спраўляць побач з Добрай вадай у Чорнай Лазе».

Жыхары Лепельскага, Барысаўскага і Чашніцкага раёнаў у гэты Траецкі дзень спяшаюцца на лясную могілаву гару, якая месціцца на дарозе з Латыгалічаў у Лепель. Тут мне сустрэліся людзі вёсак Замошша, Сівы Камень, Студзёнка Першая і Другая, Уцеха, Сялец, Глыбочыца, Цярэшкі, Жартайка, Клетнае, Чорная Лаза, Латыгалічы. Выхадцы з гэтага так званнага «каталіцкага куста» прыехалі таксама з Мінска, Полацка, Барысава, Лепеля. Наведалі родныя мясціны цяперашнія жыхары Латвіі і Эстоніі. Часы мяняюцца, але добрая традыцыя застаецца і збірае землякоў з усяго свету.

— Вельмі радуся, калі пабываю на могілках сваіх продкаў, калі сустрэну тут сваіх аднавяскоўцаў, былых аднакласнікаў, сяброў, маё сэрца перапаўняецца станоўчымі эмоцыямі, — кажа былы жыхар вёскі Замошша Анатоль Галубец.

Пра сваю фамільную гісторыю, кінуўшы некалькі манет у крыніцу, мне распавяла жыхарка Барысава Галіна Крупеніч. — Гэтую крыніцу яшчэ ў другой палове дзевятнацатага стагоддзя ўпарадкаваў мой прапрадзед — мясцовы муляр, ён збіраў і ўкладваў камяні вакол вады, рабіў прыступкі — усё гэта засталася і па сёння.

На паўднёвым ускраіку могілак захаваліся каменныя крыжы і пахавальныя: гэта пачатак пантэона памяці і легенда, бо ніхто не ведае, хто ляжыць пад тымі крыжамі.

Цікава: усе лічаць, што менавіта іх продкі знайшлі Добрую Ваду і заснавалі могілкі.

Анатоль КЛЯШЧУК, фота аўтара.

Працяг і больш здымкаў глядзіце на сайце «Звязды».

ЦІ ФАРБАВАЦЬ ВЕЛІКОДНЫЯ ЯЙКІ ў ГОД ПАХАВАННЯ БЛІЗКАГА ЧАЛАВЕКА?

У рэдакцыю «Звязды» патэлефанавала С. У. Змачынская з Мар'інай Горкі і запыталася: «Чула, як на Вялікдзень каля царквы спрачаліся жанчыны. Адны былі перакананы, што ў той год, калі памёр нехта са сваякоў, яйкі ў чырвоны колер не фарбуюць. Другія з такой жа ўпэўненасцю казалі пра тое, што мы хрысціянне і адзначаць вялікае свята традыцыйна ад сямейнай бяды. А якія традыцыі прытрымліваліся нашы продкі?»

Знаёмства са шматлікімі рытуальнымі сітуацыямі пераканана сведчыць пра тое, што белы колер прадстаўлены практычна ва ўсіх абрадавых практыках звязаных з асноўнымі этапамі жыцця чалавека, сямі ўсяго роду. Быў ён і ў пахавальным абрадзе, і ва ўсім, што звязана з сыходам чалавека ў іншы свет.

Пра тое, што сям'ю напаткала гора, сведчылі адпаведныя дзеянні людзей і спецыяльныя рытуальныя знакі, атрыбуты, такія як белыя ручнікі, накінуты на акно ад вуліцы. У апошнія дзесяцігоддзі традыцыя закрываць люстэркі, калі ў хаце нехта памёр, атрымала лагічны працяг. У кватэрах з'явіліся тэлевізары, камп'ютары, пакоі сталі ўпрыгожваць бліскучай паліраванай мэблэй, таму сёння абачлівыя гаспадыні занавешваюць белым покрывам усё тое, што можа адлюстроўваць, даваць адбітак, «паказваць выяву смерці».

Белы колер прысутнічаў і ў аздабленні труны, убранны няхожчыка. Калісьці дно труны і абодва яе ўнутраныя бакі абавіліся белымі ручнікамі, а самаго няхожчыка ад ног і да пельсак закрывалі яшчэ адным белым ручніком (у больш познія часы ткацкай тонкага вырабу). Далейчыкі-этнографы адзначалі, што белы колер дамінаваў у пахавальным адзенні ўсходніх славян.

У старадаўнія часы па ўсёй Беларусі труну з няхожчыкам апускалі ў магілу на спецыяльных чырвона-бела-чырвоных ручніках. Практычна ва ўсе памінальныя дні нашы прадзеды хадзілі на могілкі ўшаноўваючы памерлых. На надмагільных крыжы (знак роўнасці перад Богам) павязвалі адпаведныя знакі-сімвалы: на магіле дзяўчыны — белы вянок, на магіле жанчыны — белы фартушок, над магіламі мужчын — саматканя белыя ручнікі.

Да сённяшняга часу беларусы прытрымліваюцца яшчэ адной старадаўняй традыцыі. Звычайна ў суботу перад Вялікднем людзі займаюцца апошнімі прыгатаванымі да навілікішага свята. Сярод іх важнае месца займала фарбаванне яек у чырвоны колер. Калі ж на працягу года ў сямі здаралася гора — паміраў нехта з суродзічнай першага-другага калена святцаў, то яйкі ў чырвоны колер не фарбавалі. Іх проста варылі і пакідалі белымі або распісалі фарбамі сіняга, чорнага ці зялёнага колеру (у апошні колер іх фарбавалі часцей перад Зялёнымі святамі — Сёмухай, Тройцай).

Век ад веку, год за годам нашы продкі жылі ў адпаведнасці са станам прыроды, падпарадкоўваліся раўнамернаму руху сонца па небасхіле і ў адпаведнасці з яго фазамі адзначалі адны і тыя ж святы. Сям'я, у якую прыходзіла буда, тут жа выключалася з агульнапрынятага рытму суіснавання і пераходзіла са звычайнага давадовага кола святкавання ў спецыяльны цыкл пахавальна-памінальных трызнаў, галоўнымі вехамі ў якім былі траціны, дзевяціцы, саракавіны і ўгодкі.

Аксана КАТОВІЧ, Янка КРУК.

Дасылайце свае пытанні пра карані і праставанасць да сучаснага жыцця календарных і сямейна-пабытовых народных традыцый і абрадаў на паштовы або электронны адрас рэдакцыі з пазнакай «Пра радзіннае».